

8. Історія української мови: Синтаксис / Г.П.Арполенко, А.П.Грищенко, В.В.Німчук та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – 504 с.
9. Левченко М. Казки та оповідання з Поділля: В записках 1850-1860 рр. – К., 1928. – Вип. 1-2. – 598 с.
10. Москаленко А.А. Нарис історії української діалектології: Учбовий посібник для студентів-заочників. – Одеса, 1961. – 48 с.
11. Народні пісні в записках Степана Руданського. – К.: Музична Україна, 1972. – 292 с.
12. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд. М.С.Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
13. Приказки, прислів'я, і таке інше / Уклав М.Номис. – К., 1993. – 768 с.
14. Свидницький А.П. Люборацькі. – К.: Дніпро, 1984. – 297 с.
15. Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях. – К., 1998. – 404 с.
16. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русский край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдѣлъ // Матеріали изслѣдованія, собранныя д. чл. П.П. Чубинскимъ. – С.-Петербургъ, 1872. – Т. 3. – 488 с.

Анотація. У статті розглядаються темпоральні словосполучення, записані на території Західного Поділля. Об'єктом дослідження стали словосполучення зі значенням післячасу, їх поширення та семантичні групи. Відзначено активність уживання граматичних моделей – $V \cdot S_g$, $V \cdot \text{через} \cdot S_a$, $V \cdot \text{після} \cdot S_g$.

Ключові слова: темпоральні словосполучення, західноподільські говірки, граматична модель, післячас.

Summary. Temporal word-combinations, written down at the territory of Western Podillya are investigated in the article. Word-combinations with meaning of after-time, their dissemination and semantic groups became the object of investigation. Attention is paid to wage activity of grammatical models – $V \cdot \text{with} \cdot S_g$, $V \cdot \text{through} \cdot S_a$, $V \cdot \text{after} \cdot S_g$.

Key words: temporal word-combinations, dialects of Western Podillya, grammatical model, after-time.

УДК 811.161.2+811.161.1+811.111]777

МОШТАК О.В.

ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ НАЗВ ОСІБ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПЕЙОРАТИВНОСТІ (ФОРМАЛЬНИЙ І ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ)

Специфіка мови як суспільного явища полягає в тому, що вона віддзеркалює дійсність не безпосередньо, а опосередковано, через мислення. Тісно пов'язана з розвитком свідомості і формуванням духовного життя народу, мова чутливо реагує на зміни в способах життя людей і їх мисленні.

Ще на початку XIX століття В. фон Гумбольдт наголошував на тому, що мова як продукт активної діяльності людини наскрізь пронизана почуттями. Однак досить тривалий період часу лінгвісти не приділяли належної уваги дослідженню мовних одиниць, які позначають і передають внутрішній світ людини: "...мовне вираження емоцій до цього часу досліджене недостатньо", – зауважує Ю.М. Караулов [5, 211]; а тривале ігнорування антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ вважається тепер "помилкою лінгвістики" [8, 35].

Минув досить тривалий період часу, перш ніж відбулося усвідомлення того, що антропологічна природа мови передбачає антропологічно орієнтовану лінгвістику, вимагає спрямовувати зусилля на актуалізацію концепції суб'єктивності в мові.

Емоційне навантаження слів із суб'єктивною оцінкою значною мірою визначається контекстом. Письменник нерідко використовує взаємодію емоційно-оцінної лексики і тексту, щоб дати різко негативну характеристику персонажа або будь-якого явища дійсності [3].

Потенціальна емоційна оцінність негативного характеру або пейоративність реалізується у контексті у вигляді різних додаткових нашарувань на лексичне значення цих назв осіб. Наприклад: – *Той правий, хто йде прямою стежкою, а не збоку, як потайна собака, забігає...*

Юди лукаві! Чорносотенці! – загукав він щосили (Панас Мирний). Конотативне значення слова *юди* має чітко виражений експресивний відтінок (“зрадники”).

Об’єктивний зміст слова може включати нейтральні, позитивні або негативні характеристики з погляду суспільної оцінки притаманних йому рис, якостей тощо. Людині властиво звертати особливу увагу на недоліки, оскільки позитивне сприймається як щось само собою зрозуміле. Семантична сфера “негативної оцінки людини” включає в себе об’єктивно небажані соціальні вади, фізичні, психічні та моральні відхилення, тобто все те, що порушує морально-етичні та естетичні норми суспільної поведінки. Назви осіб не тільки відображають зміни, що відбуваються у суспільно-економічному житті, але й реєструють погляди та інтереси носіїв мови, зміни у свідомій симпатії чи антипатії.

Загалом пейоративні лексеми за способом позначення у назвах осіб певних людських рис можна поділити на три групи: 1) формальні, 2) семантичні, 3) асоціативні.

На відміну від словотворчих формантів нейтральної номінації, де в результаті відмежування окремих особливостей денотата вони допомагають створювати узагальнену, типізовану одиницю мови, суфікси пейоративності використовуються не лише для ідентифікації предмета, а й для надання йому експресивної оцінності з негативним або зневажливим відтінком у значенні.

Питанням словотвірних можливостей іменників з оцінними суфіксами віддавна цікавилися мовознавці, проте більшість із них досліджували емоційно-оцінні утворення з позитивним забарвленням. Уперше виділив пейоративні утворення ще М. Смотрицький у своїй “Граматичці...” 1619 року. До питань пейоративності зверталися І. Ужєвич, О.Х. Востоков, Г.П. Павський, Ф.І. Буслаєв, В.О. Богородицький та інші.

Наприкінці ХІХ століття у зв’язку із залученням нового мовного матеріалу розширюються уявлення про семантико-граматичну природу суфіксів пейоративності. Я.К. Грот вказує на особливості в наголошуванні деяких утворень з емоційно-оцінними формантами, з’ясовуючи, зокрема, закономірності акцентування іменників із суфіксом *-ищ-* [4, 754].

Л.А. Булаховський розглядав суфікси зі значенням пейоративності поряд з іншими словотворчими формантами, звернувши увагу на те, що ці форманти, крім збільшеності, виражають і різні емоційні відтінки: здивування, зневаги тощо. Із семантикою похідних цього типу автор пов’язав їх використання в усній народній поезії та літературі [1, 126-132].

Питанням аугментативно-пейоративного словотвору іменника в українській мові займалася В.Ф. Христенюк. Авторка здійснила ґрунтовне дослідження дериватів з аугментативно-пейоративною семантикою і умовно поділила їх на дві групи: збільшено-згрубілі та пейоративні лексеми [10, 6]. Із дослідження випливає, що у пейоративно конотованих лексемах семантика основ доповнюється різноманітними відтінками дериваційних компонентів – від іронічно-фамільярної прихильності аж до осудливо-зневажливого знецінення.

Дослідники відзначають також важливу роль лексичного значення твірної основи у вираженні негативного емоційного забарвлення. Г.П. Нецименко наголошує, що “при появі в семантиці оцінних відтінків іронії, осуду, зневаги, приниження і т.д. спостерігається дуже тісний взаємозв’язок між семантикою мотивованої основи і значенням слова в цілому” [6, 142].

Формальні пейоративи на позначення назв осіб за семантичними ознаками можна поділити на такі підгрупи:

1. Назви за віковими ознаками, родинними та іншими стосунками: *хлопчище, дівчисько, бабище, дідисько, дідуган, приймачисько, браток*. Пор. також рос.: *мужичище, девица, дедуля, бабешка, бабища, братан*.

2. Назви за соціальним становищем, професією, належністю до певного колективу: в укр. мові: *солдатище, гончарище, пописько, куркуляка, жидюра, татарюга*; в рос. мові: *атаманище, колдуніще, хохлище, рабище, ворога*; в англ. мові: *profiteer* (“спекулянт”), *racketeer* (“шахрай”), *pulpiteer* (зневажл. “пропагандист”), *poetaster* (“віршомаз”), *gangster* (“гангстер”), *gamester* (“картяр”), *hireling* (“найманець”), *lordling* (“царьок”), *princeling* (“князьок”).

3. Назви за характерною поведінкою, зовнішніми або внутрішніми ознаками: в укр. мові: *мерзотник, нікчемник, брехунець, голован, пузан, слабак, лінюх, чудовисько, прихвостень, замерзлюх, здоровило, тварюка*; в рос. мові: *глупыш, дикарь, дурища, крикуха, толстуха, недоучка, жаднюга, воротила, забулдыга, прощелыга, злюка, обжора, выпивоха, тупица, дурнышка*; в англ. мові: *fool* (“дурень”), *dotard* (“старий дурень”), *twister* (“брехун”), *swindler* (“шахрай”), *dapper* (“товстун”), *drunkard* (“п’яниця”), *stinkard* (“нідла людина”), *dullard* (“тупа людина”), *braggart* (“хвалько”); *criticaster* (“прискіна, критикан”), *trickster* (“брехун”), *weakling* (“слабовільна людина”), *putrid* (“мерзотник”).

4. Назви міфічних істот: в укр. мові: *іродище, чортище, відьмисько, ідоляка, дияволяка*; в рос. мові: *дьяволище, чертовка*; в англ. мові: *monster* (“чудовисько”).

До другої групи належать пейоративи, семантична специфіка яких зумовлюється джерелом кваліфікаційної характеристики, здійснюваної мовцем із суб’єктивних поглядів та з позицій

мовного колективу, соціуму. Наприклад, в укр. мові: *дурень, бовдур, головогес, відьма, гаврик, шкет, базіка, морда, вахлай, карапуз, мумія*; в рос. мові: *жмот, скряга, фифа, цаца, башка, мымра, нахал, клоун, карга, ханжа*; в англ. мові: *bustard* (“негідник”), *skunk* (“підла людина”), *did* (“нікчемна людина”), *dobby* (“дурень”), *pinhead* (“тупа людина”), *drone* (“людина, яка живе за рахунок інших”).

Наприклад: “Ач, *шкуру*, на школі, можна сказати, на дітях своїх, *іроди*, заробити хотіли, *котолупи нещасні!*” (Ю. Збанацький). “*Montag, you idiot, Montag, you damn fool, why did you really do it?*” (R. Bradbury).

Деякі з подібних пейоративів у певному соціумі оцінюються або позитивно (схвалення, захоплення, бажаність, корисність), або негативно (засудження, несприйняття, небажаність, шкідливість, невідповідність етичним та естетичним нормам, що прийняті й усталені в певному мовному середовищі).

Виділення емоційно-оцінних назв осіб можна здійснювати у межах синонімічного ряду, в якому об’єднуються слова найбільшого ступеня близькості. Наприклад, лексико-семантичний синонімічний ряд з домінантою *ледар* включає такі назви осіб з виразними відтінками зневаги, осуду: *ледащо, ледацюга, ледарюга, лінивець, лінюх, нероба, баглай, лайдак, дармобит* тощо. Пор. також рос. *ленюга, ленивец, лентяй, бездельник, дармод, лежебока, лодырь, оболтус*. Або ж нейтральна характеристика особи, яка любить багато говорити, здійснюється за допомогою словосполучення “балакуча людина”, а емоційно-оцінна передбачає можливість використання цілого ряду пейоративів, наприклад, в українській мові: *говорун, лепетун, баяндрасник, базіка, патякало, белькотун, балагур, торохтій тощо*; в російській мові: *болтун, балабол, балаболка, забреха, свистун, пестомеля, звонарь, балантрас и др.*

Яскравого пейоративного значення набувають лексеми третьої групи – іменники з переносною метафоризацією, яка утворюється шляхом образної асоціації на основі назв тварин (в укр. мові: *ведмідь, собака, свиня, корова, кобила, баран, вовк, жеребець, цвіркун*; в рос. мові: *крыса, щенок, корова, медведь, самец, грызун, обезьяна, волчица*; в англ. мові: *rat* (“пацюк”), *bear* (“ведмідь”), *insect* (“комаха”), рослин та їх частин (в укр. мові: *дуб, пенюк, колода, гарбуз, тополя, лопух*; в рос. мові: *пень, колода, бревно*; в англ. мові: *fruit* (“фрукт”), страв (в укр. мові: *кисіль, кваша*; в рос. мові: *квашня, кисель*), предметів побуту (в укр. мові: *бочка, кочерга, пила*; в рос. мові: *калоша, сундук, пила*), хвороб (*чума, холера*) та інше. В образних характеристиках людини номінативність витісняється оцінністю та емоційністю. Тобто їхнє призначення полягає не стільки в тому, щоб називати суб’єкт, скільки в тому, щоб виражати якісну ознаку, за якою мовець оцінює його.

Пейоративи не лише виражають, передають емоції суб’єкта, а й викликають відповідні реакції у співрозмовників, слугують збудниками високої почуттєвої напруги. Для вираження пейоративного значення важливу роль відіграє взаємодія лексичних одиниць з контекстом. Нерідко лексеми, нейтральні на мовному рівні, стають пейоративними в контексті. Завдяки формальним та лексико-семантичним засобам творення діапазон пейоративного забарвлення іменників на позначення назв осіб досить широкий: від легкої іронії, фамільярності до відвертої зневаги й презирства.

Список використаних джерел

1. Булаховський Л.А. Курс русского литературного языка. – К.: Рад. школа, 1952. – 447 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Вульфсон Р.Е. Эмоционально-оценочная лексика и контекст // Русский язык в школе. – 1991. – № 4. – С. 33-35.
4. Грот Я.К. Филологические разыскания. – СПб., 1899. – 468 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
6. Нецименко Г.П. Закономерности словообразования, семантики и употребления существительных с суффиксами субъективной оценки в современном чешском языке // Исследование по чешскому языку. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 105-158.
7. Савинкина Н.Б. Пейоративное словообразование и его функционально-стилистическое своеобразие // Прагматика слова. – М.: Московский гос. пед. ин-т, 1985.
8. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Издательство Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
9. Словник української мови: В 11-ти т. / Ред. кол. І.К. Білодід, А.А. Бурячок, В.О. Винник та ін. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
10. Христенко В.Ф. Динаміка аугментативно-пейоративного словотвору іменника в українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Український держ. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1995. – 25 с.

11. Шутак Л., Шинкарук В. Словотворна категоризація суб'єктивної оцінки. – Чернівці: Рута, 2002. – 122 с.

Анотація. У статті розглядаються пейоративні лексеми на позначення назв осіб. За способом відображення певних людських рис виділяються формальна, семантична та асоціативна групи пейоративів. Питання словотворчих формантів виявляється одним із найпродуктивніших засобів творення пейоративних одиниць у слов'янських мовах, проте в англійській мові поширений лексико-семантичний засіб, що зумовлено типологічними особливостями мови.

Ключові слова: пейоративна лексика, словотворчі форманти, експресивність, конотація, емоційні відтінки, суб'єктивна оцінка.

Summary. The article envisages the problem of pejorative vocabulary at the persons' denotation. The formal, semantic and associative groups of pejorative vocabulary are distinguished by means of representation of certain people's features. The problem of word formation affixes appears one of the most productive means of pejorative vocabulary formation in Slavic languages, but lexical and semantic means are the most spread in English that is caused by its typological characteristic features of the language.

Key words: pejorative vocabulary, word formation affixes, expressiveness, connotation, emotional inflections, subjective evaluation.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-1.01/7.08

Мужеловська Л.В.

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ НАРОДНОПІСЕННОЇ ЛЕКСИКИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Як найвищий продукт мовного розвитку нації літературна мова формується на народно-розмовній основі, вбираючи в себе надбання усної народнопоетичної творчості. Фольклор, багатотемний, багатожанровий, є особливою духовною скарбницею кожного народу, яких би вершин цивілізації, науково-технічного прогресу він не досягав. “Безмежним матеріалом високої поезії” називає українську народну пісню Павло Загребельний [2, 435]. У мові народної пісні відображається світосприймання народу-творця, узагальнюється естетична оцінка життя в усіх його соціально-психологічних виявах. “Дух пісні якоїсь нації, – писав І.К.Білодід, – є також духом її літературної творчості” [1, 42].

Українська народна пісня, її поетика, стилістичні засоби органічно входили і входять у мовотворчість українських письменників і поетів – Шевченка й Франка, Марка Вовчка і Лесі Українки, Тичини й Рильського, Довженка й Малишка, Сосюри і Стельмаха, Павличка й Олійника... “Овіяний чистим подихом народної пісні” (М.Рильський) був й Олександр Олесь, один із кращих поетів-ліриків початку ХХ століття, чия творчість наскрізно пронизана фольклорно-пісенними мотивами, казково-фантастичними образами-символами, численними народно-поетизмами та фольклоризмами. Вже самі назви Олесевих поезій – такі, як “Жалібна пісня”, “Майова пісня”, “Юнацька пісня”, “Пісня селян”, “Ой була на світі та удівонька”, “Над колискою” (Пісня матері), “На чужині” (пісня), “Пісня”, “Ой чужино, чужинонько” – свідчать про органічну єдність їх з народною поезією, бо саме народна пісня і народна мораль, мудрість рідної матері й діда Василя, краса і велич природи рідного краю й виховали поета, сформували його людську особистість та мовно-поетичне мовлення. Про свою захопленість народною поезією, про життєствердження народного пісенного мудрослів'я Олександр Олесь неодноразово писав і у віршах, які теж називав піснями:

*І знову лечу я до світлого краю,
Борюся за волю, людину люблю,
В піснях своїх горе людське виливаю
Пісням своїм душу усю віддаю [3, 75];*

*Як згря радісна пташок
Легкі і сніжно-білі,*